

УДК 373.3.016:[37:070(477)«195/199»

Наталія Янц

ПИТАННЯ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розкрито роль вітчизняної педагогічної журналістики в розвитку теорії та практики проблемного навчання молодших школярів у другій половині ХХ століття. На основі аналізу періодичних видань 60-90-х років було встановлено, що завдяки чисельним публікаціям з питань освіти й виховання журнали здійснювали значний вплив на хід розвитку педагогічної думки, сприяли впровадженню прогресивних ідей у практику роботи навчальних закладів. З'ясовано, що значне місце в цих виданнях посідали публікації, присвячені сутності проблемного навчання та специфіці його впровадження в систему початкової освіти.

Ключові слова: вид навчання, методи навчання, молодші школярі, педагогічна журналістика, початкова освіта, проблемне навчання, проблемна ситуація, учитель.

В статье раскрыта роль отечественной педагогической журналистики в развитии теории и практики проблемного обучения младших школьников во второй половине ХХ века. На основе анализа периодических изданий 60–90-х годов было установлено, что благодаря многочисленным публикациям по вопросам образования и воспитания журналы осуществляли значительное влияние на ход развития педагогической мысли, способствовали внедрению прогрессивных идей в практику работы учебных заведений. Выяснено, что значительное место в этих периодических изданиях занимали публикации, посвященные сущности проблемного обучения и специфике его внедрения в систему начального образования.

Ключевые слова: вид обучения, методы обучения, младшие школьники, педагогическая журналистика, начальное образование, проблемное обучение, проблемная ситуация, учитель.

The article deals with the role of national pedagogical journalism in development of the theory and practice of problematical junior-schoolchildren' studies in the second half of the twentieth century. Based on the theoretical analysis of periodicals of 60–90 years, found that due to numerous publications on education and training, journals exercised considerable influence on the development of educational thought, promoted the introduction of advanced ideas in the practice of education. It was found, that a significant place in these periodicals sat publications devoted to the essence of problematical studies;

relationship challenges between problematical and traditional studies; mentioned problematical studies as such, which is developing students' creativity, promotes education craving for knowledge, to self-education; the necessity of implementation of problematical studies elements to the primary education; the specific training of teachers to create problem situations and their solution during the lessons.

Key words: *type of studies, studying methods, junior school-children, pedagogical journalism, primary education, problematical studies, problem situation, the teacher.*

У сучасних умовах розвитку освіти України одним із головних завдань школи є формування творчої, самостійної й активної особистості.

Значні резерви для формування вмінь самостійного оволодіння знаннями в процесі розв'язання навчальних завдань, розвитку пізнавальної активності, індивідуальних творчих здібностей учнів має початкова ланка освіти, що вимагає спеціальної організації навчально-пізнавальної діяльності школярів.

З огляду на це особливої значущості набуває проблемне навчання як специфічна організація навчального процесу, що спрямована на забезпечення активного ставлення учня до оволодіння знаннями, розвиток його самостійної пізнавальної діяльності й творчого мислення.

Пошуки нових шляхів наукового розв'язання питань проблемного (від. грец. *problema* – задача, завдання) навчання зумовлюють об'єктивну потребу вивчення, переосмислення й опанування історико-педагогічного досвіду минулого. Особливо цінним у цьому контексті є період другої половини ХХ століття, для якого були характерні вагомні здобутки в галузі проблемного навчання учнів.

Так, у працях психологів (Д. Богоявленський, А. Брушлінський, Д. Вількеев, В. Давидов, Л. Занков., І. Ільницька, О. Матюшкін, Н. Менчинська, В. Рєпкін, С. Рубінштейн) та дидактів (М. Алексеев, Л. Арістова, М. Данилов, Б. Єсіпов, Т. Кудрявцев., І. Лернер, М. Махмутов, М. Скаткін, Т. Шамова) було обґрунтовано сутність проблемного навчання як організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, основою якої є створення, формулювання й розв'язання пізнавальних суперечностей (проблемних ситуацій).

Поступово проблемне навчання набувало самостійного статусу. Зокрема, українськими (А. Алексюк, В. Барабаш, О. Боданська, В. Буряк, А. Зільберштейн, В. Євдокимов, Б. Коротяєв, П. Лебедев, В. Лозова, О. Матюшкін, Л. Момот, В. Онищук, В. Паламарчук, І. Підласий, В. Рєпкін, І. Федоренко), російськими (М. Данилов, В. Загвязинський, Т. Кудрявцев, І. Лернер, М. Махмутов, М. Скаткін), польськими (Ч. Куписевич, Б. Наврочинський, В. Оконь) та іншими вченими визначено проблемне навчання як окремий його вид, обґрунтовано категоріальний

апарат, завдання, роль і місце проблемного навчання в освітньому процесі, методи й умови успішної організації проблемного навчання, розроблено його дидактико-методичне забезпечення.

Важливе значення для дослідження мають дисертаційні, монографічні й методичні праці, у яких було розкрито освітньо-виховні, розвивальні можливості проблемного навчання в початковій школі, визначено специфіку реалізації проблемного навчання у вивченні шкільних дисциплін (О. Смагіна, Т. Князева, Л. Хітяєва, Л. Хоритонова, Н. Воскресенська, П. Жедек, В. Паламарчук). Саме в їхньому творчому доробку сформульовано цінні методичні рекомендації, узагальнення й систематизація яких є корисною для розвитку сучасної дидактики початкової школи.

Сьогодні проблемне навчання продовжує залишатися одним із центральних напрямів сучасних педагогічних досліджень. Зокрема, вагомий внесок у розвиток теорії і методики розв'язання питань проблемного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах зробили такі вітчизняні вчені, як А. Фурман, Д. Тхоржевський, О. Топузов та ін.

Слід зазначити, що сьогодні також спостерігається великий інтерес до вивчення історії розвитку та функціонування вітчизняної педагогічної журналістики. Так, історію розвитку педагогічної преси досліджували П. Федоришин, І. Зайченко, С. Лобода, А. Пугач та ін. Аналіз окремих педагогічних проблем на основі сучасної педагогічної періодики здійснено в роботах таких учених, як О. Коновець, Л. Васишин, О. Стадник та ін.

Водночас аналіз наукової літератури свідчить, що незважаючи на інтерес дослідників до окресленої проблеми, окремі її аспекти залишаються маловивченими, зокрема питання ролі вітчизняної педагогічної журналістики другої половини ХХ століття в розвитку та поширенні ідеї проблемного навчання молодших школярів.

Метою написання статті є визначення ролі вітчизняної педагогічної журналістики в розвитку теорії та практики проблемного навчання молодших школярів у другій половині ХХ століття.

Педагогічна журналістика пройшла довгий і складний шлях свого становлення. На думку І. Зайченка, починаючи з другої половини ХІХ століття педагогічна журналістика була оперативним джерелом популяризації педагогічних ідей, знань, досягнень практики школи, живим словом сучасності і початком науково-педагогічного узагальнення [8].

Сучасні науковці трактують поняття «педагогічна журналістика» як багатогранне явище, що включає в себе, по-перше, професійну діяльність фахівців щодо збору, переробки та періодичного поширення актуальної соціально-педагогічної інформації; по-друге, усю різноманітну продукцію цієї діяльності; по-третє, усі канали поширення педагогічної журналістської інформації; по-четверте, усю сукупність професій у її рамках; по-п'яте, відповідний предмет вивчення і викладання в навчальних

зкладах [2]. Безумовно, одним із основних завдань педагогічної журналістики є розвиток вітчизняної освіти.

Проведений аналіз педагогічної періодики 60–90-х років ХХ століття засвідчив, що педагогічна журналістика досліджуваного періоду відігравала значну роль у розвитку педагогічної теорії та практики, зокрема в поширенні ідеї проблемного навчання, підвищенні майстерності вчителя в її практичній реалізації.

У ході дослідження виявлено, що в другій половині ХХ століття видавалася значна кількість як загальнопедагогічних, так і спеціальних журналів і газет: «Воспитание и обучение», «Журнал для воспитания», «Народное образование», «Начальная школа», «Наша школа», «Освіта», «Педагогический вестник», «Початкова школа», «Радянська школа», «Рідна школа», «Учитель» та ін., які створювалися з метою поширення психолого-педагогічних знань серед учителів початкової школи, викладачів середніх і вищих закладів освіти, батьків. На сторінках журналів висвітлювалися питання щодо розробки педагогічних проблем, спостереження за розвитком педагогічних ідей, за сучасним станом освіти і виховання як в Україні, так і за кордоном.

Значне місце в цих періодичних виданнях посідали питання впровадження в систему освіти елементів проблемного навчання: публікувалися статті літературно-критичного, наукового та бібліографічного характеру, а також такі, що мали практичну, методичну значущість для педагогів шкіл. Тож завдяки різноманітності й чисельності публікацій учитель знайомився зі специфікою проблемного навчання, з конкретними рекомендаціями, вказівками щодо впровадження його в практику. Публікації обговорювалися на засіданнях педагогічних рад. Слід зазначити, що педагогічні ради навчальних закладів, розуміючи значні розвивальні можливості періодичних видань, ретельно займалися питанням їх придбання. По школах складався перелік тих видань, які за рішенням педагогічної ради, були необхідні для школи.

Педагогічні журнали 60-70-х років минулого століття вміщували значний матеріал, що характеризував педагогічний стан системи освіти досліджуваного періоду. У них знайшли відображення статті про стан початкової освіти у країні, боротьба за перебудову школи, основні течії педагогічної думки. Варто підкреслити, що прогресивні педагогічні журнали об'єднували творчих учителів, давали їм можливість висловити свої погляди і таким чином боротися за залучення інших учителів до зміни стилю роботи в школі.

Зокрема, журнал «Радянська школа» мав низку розділів: теорія і практика виховання і навчання (статті з дидактики, методики, педагогічної психології, школознавства, професійної освіти, шкільної гігієни); критика і бібліографія; педагогічна хроніка (звіти, статистика); об'яви. На сторінках цього видання, зокрема [3; 4; 7; 10; 12; 15; 18], зазначалося, що

підвищенню ролі проблемного навчання, його інтенсивному впровадженню в практику початкової школи максимально сприяли нові навчальні програми. Учені зазначали, що саме нові програми орієнтують на розвивальне навчання, дозволяють педагогу реалізувати такі важливі принципи в його роботі, як виділення провідних ідей у курсі кожного предмета, у кожній темі, як тісний зв'язок із життям, що стимулює творчу діяльність учнів, підвищує рівень усієї організації навчального процесу.

У своїх статтях науковці зазначали, що наприкінці 60-х років, коли розпочалося впровадження проблемного навчання, учитель здебільшого прагнув забезпечити постановку питань у формі, здатній викликати інтерес школярів до виучуваного матеріалу і, зрештою, мобілізувати їх на пошукові зусилля, створивши умови для поступової розрядки проблемної ситуації. На сучасному етапі (70–80-ті роки), порівняно з таким розумінням і практичним втіленням, проблемне навчання осмислюється вчителями значно глибше, рамки і можливості його застосування набагато розширилися.

Огляд сторінок періодичних педагогічних видань [1; 6; 7; 9–11; 15–19] досліджуваного періоду довів, що вони вміщували статті, у яких автори особливе значення надавали питанням упровадження проблемного навчання в курс початкової школи. Ці питання розглядалися як з точки зору активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку творчого мислення, використання в процесі навчання активних методів (Т. Байбара, І. Лернер, А. Люблінська, О. Матюшкін, Л. Момот, Н. Погорелова та ін.), так і в контексті огляду педагогічних з'їздів, різних точок зору на зміст, характер початкової освіти, зміни терміну навчання в початкових класах до 4 років тощо.

Так, М. Махмутов у статті «Некоторые особенности проблемного обучения» зазначав, що наприкінці 60-х – початку 70-х років в історії розвитку дидактики спостерігається зміна догматичного типу навчання пояснювально-ілюстративним, який відводить значне місце проблемному підходу. Однак, наголошував учений, догматичні методи навчання не зникли, вони увійшли як структурний елемент у пояснювально-ілюстративний тип навчання. Догматичні методи використовуються тоді, коли надаються знання, що не потребують творчого засвоєння (дати, назви, факти тощо). Проблемний тип навчання включає елементи догматичного і пояснювально-ілюстративного типів [14, с. 51].

У статті В. Буряка «Проблемне навчання і самостійна робота учнів» простежується думка про те, що проблема самостійної роботи учнів у процесі навчання є однією з найбільш актуальних. Вирішення її в практиці шкіл вимагає особливої уваги, оскільки в повсякденній діяльності вчителя найбільше недоліків зустрічається саме в організації й проведенні самостійної роботи учнів. У статті автор визначив причини недоліків організації самостійної роботи учнів, а саме: формування вмінь і навичок

самостійної роботи є одним із найскладніших видів діяльності педагога, що вимагає ретельної підготовки вчителя й учнів; відсутність певної системи в діяльності вчителя щодо формування в учнів умінь і навичок самостійної роботи; у шкільному навчально-виховному процесі спостерігається неправильне співвідношення репродуктивних та творчих самостійних робіт. І, нарешті, розумовий розвиток школярів у процесі учіння, їх активність і самостійність залежать від навчання їх прийомам роботи і розумової діяльності [3, с. 27].

Т. Князева у статті «Створення проблемних ситуацій на уроках природознавства» зазначила, що урок природознавства в початковій школі – це ідеальний матеріал для створення проблемних ситуацій. Саме на цих уроках у дітей виникає дуже багато питань «Чому?», «Як?», «Звідки?». Учитель разом із дітьми може розв'язувати проблемні ситуації всіма можливими шляхами (через проблемний виклад знань учителем; організацію частково-пошукової діяльності; організацію дослідницької діяльності шляхом спостереження учнів за природою або за результатами самостійного дослідження). У ході вивчення курсу природознавства можна створити певну систему залучення учнів до вирішення проблемних ситуацій, а також до самостійної пошукової діяльності [9, с. 18].

Педагогічні журнали надавали можливість авторам висловлювати на своїх сторінках різні точки зору стосовно проблемного навчання. Так, погляди прихильників упровадження проблемного навчання в курс початкової освіти були висвітлені редакцією журналу «Советская педагогика». Зокрема, О. Матюшкін у статті «Теоретические вопросы проблемного обучения» зазначив, що «проблемне навчання створює умови для творчого засвоєння знань і цим сприяє розвитку інтелектуальних творчих можливостей учнів»; «дозволяє створювати ситуації для творчого засвоєння навчального матеріалу і розвитку творчих здібностей учнів» [13, с. 38, 46].

На сторінках журналів «Начальная школа», «Початкова школа», «Советская педагогика», «Учитель» та ін. висвітлювалась точка зору вчених, педагогів-практиків відносно поєднання елементів проблемного навчання та традиційних методів. Редакції цих журналів, а також численні автори (Ю. Гільбух, О. Матюшкін, М. Махмутов, Г. Панченко, М. Ричік та ін.) відстоювали взаємозв'язок принципів традиційного та проблемного навчання, підсилювали даними статистики той факт, що проблемне навчання не є окремим методом навчання. Етап засвоєння знань і способів дій має значення при використанні будь-яких методів навчання. Кожен із методів, у свою чергу, повинен передбачати доступні елементи відкриття учнями нових знань. Науковці справедливо стверджували, що проблемне навчання не заперечує інших систем і методів навчання. Проблемне навчання вбачалося як засіб реалізації головної мети школи – усебічного розвитку людини, її здібностей, як засіб розвитку розумових сил учнів.

Представники цього підходу намагалися обґрунтувати взаємозв'язок завдань проблемного та традиційного навчання, роль навчання в активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку їх творчого мислення. За переконанням учених, проблемне навчання сприяє розвитку самостійності учнів, адже під час навчальної діяльності вони мають самостійно шукати засоби реалізації мети і завдань навчання. При цьому розвивається воля, увага, здібності до праці, самостійність у думках і діях, тобто відбувається інтелектуальний розвиток особистості. Саме напруження розумових сил сприяє вихованню потягу до знань, до самоосвіти.

Ознайомлення з публікаціями педагогів 70-х років ХХ століття свідчить, що саме в цей період починається активний розвиток проблемного навчання як особливого виду. Учені неодноразово звертали увагу, що проблемне навчання – це новий тип навчання порівняно з традиційним. Також у цей період яскраво висвітлюється думка про те, що однозначності у визначенні термінології ще не досягнуто: одні автори користувалися терміном «проблемне навчання» (М. Махмутов, О. Матюшкін та ін.), інші – «проблемний метод» (М. Скаткін, І. Лернер, Л. Кобзар), дехто користувався обома термінами в синонімічному значенні (В. Оконь).

Однак, дослідження 70-х років довели, що поняття «проблемне навчання» найбільш тісно співвідноситься з дидактичною категорією виду навчання. Це пояснювалося тим, що проблемне навчання впливає на весь процес навчання, створюючи новий, більш високий рівень розумової діяльності, воно є не методом навчання, не формою організації діяльності учнів, а новим видом навчання.

Аналіз журнальних публікацій (полемічних, публіцистичних, педагогічних, методичних статей тощо) [5; 7; 12–15; 18] засвідчив, що педагоги ХХ століття не тільки виділяли проблемне навчання як особливий вид, а й звертали увагу вчителів на необхідність його використання. Проблемне навчання, як писав О. Матюшкін, дає змогу підвести учнів до оволодіння науковими методами мислення та методами наукового дослідництва [13, с. 45].

У ході дослідження встановлено, що завдяки журнальним статтям учителі знайомилися з особливостями психологічної підготовки вчителя до уроку, вимогами до організації пошукової, дослідницької діяльності учнів, структурою навчально-виховного процесу в умовах створення й розв'язання проблемних ситуацій, специфікою психолого-педагогічних засобів впливу на учнів під час занять.

Так, І. Соколов наголошував, що значення домашньої підготовки вчителя, для якого проблемне навчання стало системою в роботі, дуже зросло. Адже предметом уваги вчителя є не тільки робота над змістом уроку, який мають засвоїти учні, визначення методів і прийомів, добір дидактичного матеріалу тощо. Учитель прагне, насамперед, до того, щоб

поставлені ним проблеми викликали необхідну реакцію всього класу, усіх, без винятку, учнів. Тому його зусилля спрямовуються на врахування особливостей психіки й темпераменту тих школярів, у яких інтерес до навчальної роботи зростає повільно, перцептивні дії яких пасивніші порівняно з іншими учнями [18, с. 21].

Підкреслимо, що матеріал про розвивальний потенціал проблемного навчання молодших школярів учитель міг знайти й у літературних оглядах. Найбільш цінним для вчителя, на наш погляд, був не тільки зміст журнальної інформації, а й спосіб подання цього матеріалу: спогади, полеміка, дискусія, рекомендації, теоретичні міркування, роздуми, критика тощо. Аналіз, узагальнення вчителем журнального матеріалу певним чином впливали на його власні погляди, практичну діяльність. Особливу роль у становленні вчителя відігравали аналітичні статті, статті-міркування.

Як бачимо, серед питань, що розглядалися на сторінках журналів досліджуваного періоду, значне місце посідали питання проблемного навчання.

Отже, завдяки педагогічній журналістиці ХХ століття, яка була одним з головних факторів формування педагогічної теорії, поєднання її з практикою, здійснювалась пропаганда ідеї проблемного навчання, упровадження його в практику початкової школи шляхом конкретних рекомендацій, обміну думками й досвідом, актуалізації основних питань.

Подальшого пошуку потребує дослідження поширення ідеї проблемного навчання школярів на сторінках сучасних періодичних видань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байбара Т. Бесіда в процесі навчання природознавства / Т. Байбара // Початкова школа. – 1999 – № 4. – С. 22–25.
2. Бондаренко Н. И. Традиции отечественной педагогической журналистики и их роль в развитии российского образования : на примере журнала «Учитель» – 1861-1918; 1997–2009 гг. [Текст] : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Бондаренко Наталья Ионовна; Институт теории и истории педагогики РАО. – Москва, 2010. – 25 с.
3. Буряк В. К. Проблемне навчання і самостійна робота учнів / В. К. Буряк // Радянська школа. – 1977. – № 1. – С. 27–31.
4. Векслер С. І. Умови підвищення ефективності проблемного навчання / С. І. Векслер // Радянська школа. – 1978. – № 11. – С. 18–22.
5. Вилькеев Д. В. О сущности и некоторых принципах классификации учебных проблемных ситуаций / Д. В. Вилькеев // Советская педагогика. – 1974. – № 3. – С. 21–30.
6. Воскресенська Н. О. Способи створення проблемних ситуацій / Н. О. Воскресенська // Початкова школа. – 1977. – № 5. – С. 1–4.

7. Гільбух Ю. З. Актуальні психологічні питання застосування проблемного навчання / Ю. З. Гільбух, М. В. Ричік // Радянська школа. – 1974. – № 8. – С. 32–37.
8. Зайченко И. В. Развитие педагогической мысли в прогрессивной журналистике Украины второй половины XIX в. [Текст] : автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.01 / И. В. Зайченко; Киев. гос. пед. ин-т им. А. М. Горького. – Киев, 1988. – 18 с.
9. Князева Т. Створення проблемних ситуацій на уроках природознавства / Т. Князева // Початкова школа. – 2000. – № 3. – С. 18-19.
10. Коваленко В. К. Суть і значення навчальної проблеми, проблемної ситуації і задачі у навчанні математики / В. К. Коваленко // Радянська школа. – 1973. – № 8. – С. 50–54.
11. Мазур П. І. Нестандартні задачі як засіб проблемного навчання / П. І. Мазур // Початкова школа. – 1971. – № 12. – С. 31–35.
12. Марков В. В. Про необхідність диференційованого підходу до учнів у проблемному навчанні / В. В. Марков, Н. І. Буряк // Радянська школа. – 1981. – № 12. – С. 17–22.
13. Матюшкин А. М. Теоретические вопросы проблемного обучения / А. М. Матюшкин // Советская педагогика. – 1971. – № 7. – С. 38–47.
14. Махмутов М. И. Некоторые особенности проблемного обучения / М. И. Махмутов // Советская педагогика. – 1970. – № 9. – С. 49–57.
15. Момот Л. Л. Проблемне навчання – один із засобів формування в учнів готовності до творчої діяльності / Л. Л. Момот // Радянська школа. – 1976. – № 6. – С. 22–27.
16. Панченко Г. Д. Деякі питання дидактики проблемного навчання / Г. Д. Панченко // Початкова школа. – 1975. – № 4. – С. 59–65.
17. Смагіна О. В. Вимоги до проблемних задач з математики / О. В. Смагіна // Початкова школа. – 1977. – № 6. – С. 55–66.
18. Соболев І. І. Психологічні умови проблемного навчання / І. І. Соболев // Радянська школа. – 1973. – № 6. – С. 21–28.
19. Хитяєва Л. П. Проблемне навчання на уроках природознавства / Л. П. Хитяєва // Початкова школа. – 1980. – № 6. – С. 38–42.